

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՆՎԱԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ՍԻՄՖՈՆԻԶԱՑՎԱԾ ՀԵՏՆՈՐԴԸ. ՍՊԵՆԴԻԱՐՈՖՈՆ

ՀՌԻՓՍԻՄԵ ՊԻԿԻԶՅԱՆ*

Հղման համար. Պիկիջյան, Հռիփսիմե: «Ավանդական նվագարանների սիմֆոնիզացված հետ-նորոգը. Սպենդիարոֆոն»: *Արվեստագիտական հանդես*, N 2 (2023): 142-153. DOI: 10.54503/2579-2830-2023.2(10)-142

Հոդվածը նվիրված է Ալ. Սպենդիարյանի տուն-թանգարանում ցուցադրվող *սպենդիարոֆոն* կոչվող ինքնատիպ նվագարանի ստեղծման պատմությանը, բնութագրմանն ու աղմկային-հարկանային ընտանիքի գործիքների հնագույն տարբերակների հետ համեմատական քննությանը: Ռուս անվանի բանաստեղծ Մ.Յու. Լերմոնտովի «Երեք արմավենի» բալլադի հիման վրա սիմֆոնիկ պատկեր ստեղծելիս՝ Ալ. Սպենդիարյանը ձգտում էր առավել կենդանի հնչյունավորել շիկացած անապատով անցնող ուղտերի քարավանի ընթացքը: Ուղտերի զանգերի դողանջի հնչողությունը նվագախմբի միջոցով պատկերելու փնտրտուքներում՝ ստեղծում է կաշվե շրջանակին ամրացված 12 գնդաձև բոժոժներով մի յուրօրինակ գործիք, որն, ի պատիվ կոմպոզիտորի՝ Ն.Ա. Ռիմսկի-Կորսակովն անվանում է սպենդարոֆոն:

Բնականաբար, մեծանուն կոմպոզիտորը քաջատեղյակ էր, որ նկարագրվող միջավայրին կամ ժամանակաշրջանին բնորոշ ինքնատիպ ու հարուստ հնչողություն կամ տեմբրային բազմերանգություն ստանալու նպատակով՝ դեռևս 18-րդ դարից, ստեղծագործողները դիմում էին տարբեր երկրներում ու ժամանակներում կիրառվող ավանդական նվագարաններին, ծայն արկանող հնամենի գործիքներին ու հարմարանքներին:

Ալ. Սպենդիարյանի ստեղծած բոժոժավոր նվագարանը համեմատելով Հայաստանի տարբեր պեղավայրերից հայտնաբերված հնագույն զանգակների ու բոժոժների, ինչպես նաև նախաքրիստոնեական ու քրիստոնեական աշխարհիկ ու հոգևոր տոների, ծեսերի ու արարողությունների ընթացքում և անասնապահական մշակույթում տարածված աղմկային-հարկանային նվագարանների ու ծայն արտաբերող հմայական պահպանակների հետ կարելի է եզրակացնել, որ կոմպոզիտորը համակողմանի պատկերացում ուներ հիշյալ նվագարանների գործառույթների ու առանձնահատկությունների վերաբերյալ և, իբրև նորարար, նրա հեղինակած սպենդիարոֆոնն այդ հնամենի նվագարանների «սիմֆոնիզացված» հետնորդն է:

Բանալի բաներ՝ Ալեքսանդր Սպենդիարյան, սպենդիարոֆոն, «Երեք արմավենի» սիմֆոնիկ պատկեր, ավանդական նվագարան, զանգ, բոժոժ, թանգարան:

Ներածություն

Երևանի կենտրոնում գտնվող Ալ. Սպենդիարյանի տուն-թանգարանի խորհրդանիշներից է կոմպոզիտորի ստեղծած բոժոժավոր-հարկանային նվագարանը, որը նրա դստեր՝ Մարինա Սպենդիարովայի նվերն էր թանգարանին: Թանգարանի բացման օրվանից (1967 թ.) ի վեր՝ այդ յուրօրինակ նվագարանը հիմնական ցուցադրության կարևոր նմուշներից է, որը մեծ հետաքրքրությամբ

* ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի ավագ գիտաշխատող, Երևանի պետական համալսարանի մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու, riposh@mail.ru, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 20.01.2023, գրախոսելու օրը՝ 20.02.2023, տպագրության ընդունելու օրը՝ 01.12.2023:

են դիտում աշխարհի տարբեր կողմերից ժամանած այցելուներն ու ծանոթանում դրա ինքնատիպ հնչողությանը [5, էջ 175-178]: Եվ իբրև այցեքարտ ու խորհրդանիշ՝ սպենդիարոֆոնը լայնորեն կիրառվում է նաև թանգարանի տեղեկատվական-գովազդային նյութերում, հուշանվերային հավաքածուներում և կրթական ծրագրերում: Էքսկուրսիայի և կրթական ծրագրերի ընթացքում թանգարանի այցելուներին առաջարկվում է լսել «Երեք արմավենի» սիմֆոնիկ պատկերի ծայնագրությունը, որից հետո մասնակիցները հնարավորություն են ստանում անմիջականորեն վայելել կոմպոզիտորի ստեղծած բնօրինակ սպենդիարոֆոնի հնչողությունը, ապա նաև ինքնուրույն հնչեցնել նույն նվագարանի կրկնօրինակը:

Մեր ուսումնասիրության շրջանակներում կանդիդատնանք այդ ինքնատիպ նվագարանի ստեղծման ու կիրառման խնդրին՝ համեմատական եզրեր փնտրելով նաև գործիքի հնագույն նախատիպերի հետ:

Նվագարանի ստեղծման նպատակը

Ալեքսանդր Սպենդիարյանի նամակներից ու հուշագրություններից հայտնի է դառնում, որ նոր նվագարան ստեղծելու գաղափարը հղացել էր Միխայիլ Լերմոնտովի «Երեք արմավենի» բանաստեղծության հիման վրա սիմֆոնիկ ստեղծագործություն գրելու ընթացքում, երբ կոմպոզիտորը ձգտում էր նվագախմբի միջոցով վերակերպավորել կիզիչ անապատով անցնող ուղտերի քարավանի պատկերը: Կարծում ենք, սիմֆոնիկ նվագախմբի հնչյուններով այդ տեսարանն առավել ցայտուն արտահայտող զանգակաձայն նվագարան ստեղծելու միտքը կարող էին հուշել նաև շեկ ավագուտներով անցնող քարավանի ղողանջուն ընթացքը նկարագրող լերմոնտովյան տողերը.

И только замолкли – в дали голубой
Столбом уж крутился песок золотой,
Звонком раздавались нестройные звуки,
Пестрели коврами покрытые выюки,
И шел, колыхаясь, как в море челнок,
Верблюд за верблюдом, взрывая песок [11, էջ 147-149]¹.

Նվագախմբի տեմբրային գունապնակը հարստացնելու փնտրտուքը

Դասական երաժշտության տարբեր ժանրերի ստեղծագործություններում և սիմֆոնիկ նվագախմբերում այլևայլ մշակույթներին բնորոշ ավանդական նվագարաններ ներմուծելն, անշուշտ, Ալ. Սպենդիարյանի համար նորություն չէր:

¹ Հայերեն թարգմանությունը՝

Ղողանջեցին, բոժոժներն աններդաշնակ զնգոցով.
Ահա բեռներ գույնզգույն՝ խալիների ծածկոցով
Եվ ուղտն ուղտի հետևից, ինչպես նավակն օվկիանում,
Օրորվելով հողմածեծ միշտ առաջ էր ընթանում
Ու աղմուկով ծառերին քարավանն է մոտենում [2, էջ 50-52]:

Դեռևս 18-րդ դարում նկարագրվող միջավայրին կամ ժամանակաշրջանին բնորոշ ինքնատիպ ու հարուստ հնչողություն կամ տեմբրային բազմերանգություն ստանալու նպատակով՝ կոմպոզիտորները դիմում էին տարբեր երկրներում ու ժամանակներում կիրառվող ավանդական նվագարաններին ու ծայն արկանող հնամենի գործիքներին: Եվ այդ շարունակական փնտրտուքների շնորհիվ էլ՝ ժամանակակից սիմֆոնիկ նվագախմբերում կարելի է տեսնել թե՛ տարբեր մշակույթներին բնորոշ հարվածային, աղմկային, փողային ու լարային նվագարանների ընտանիքներին պատկանող տարաբնույթ գործիքներ, թե՛ դրանց փոխակերպված տարբերակները: Ասվածի վառ օրինակներից են Լատինական Ամերիկայի, Աֆրիկայի, Արևելքի ու Եվրոպայի տարբեր ժողովուրդների առօրյա և տոնածիսական կյանքում տարածված հնամենի նվագարաններն ու ծայն արտաբերող բազմաբնույթ գործիքները (թմբուկ, գոնգ, կոչնակ, դափ, քսելաֆոն, զանգ, ծնծղա, սիսուր, զիլ, կաստանետ, չխչխկան, կարկաչա...) [13, էջ 98-109] և սիմֆոնիկ, կամերային, ջազային, էստրադային և այլ նվագախմբերում կիրառություն ստացած դրանց հետագա փոխակերպումները [14, էջ 19-22 զանգակներ, 25-վիբրաֆոն, 27-տուբաֆոն, 30-32-քսիլոֆոն, 34-մարիմբա, 64-բրազիլյան պանդեյրա, 65-բոժոժներ, 66-զանգ (կովի), 84, 86-գոնգ, 87-լաստրա, 88-89-կաստանետ, 90-չխչխկան, 96-կլավես, 102-մարաքաս, 103-բամբուկ, 103-կաբացա]: Այսու՝ շիկացած անապատով անցնող ուղտերի քարավանի ընթացքն ունկնդրին առավել տպավորիչ ներկայացնելու փնտրտուքների ինքնատիպ արտահայտությունը դարձած Ալ. Սպենդիարյանի հեղինակած այդ նվագարանը դիտարկելի է հենց վերջիններիս համապատկերում:

Նվագարանի ստեղծման մասին հակիրճ տեղեկություն կարելի է գտնել Վ.Լ. Սպենդիարովայի հուշագրություններում, ըստ որի՝ «Երեք արմավենի» սիմֆոնիկ պատկերի համար Ալ. Սպենդիարյանը զանգակներով մի հատուկ գործիք էր ստեղծել: Հեղինակը նշում է, որ կոմպոզիտորն անչափ ոգևորված էր և ընթացքում խորհրդակցում էր նաև տիկնոջ հետ: Եվ որքան հիշում է՝ նվագարանը պատրաստվել էր Սիմֆերոպոլում [12, էջ 123]:

Իր ուսուցչի՝ Նիկոլայ Անդրեևիչ Ռիմսկի-Կորսակովի կողմից կատակով «սպենդիարոֆոն» կոչված [12, էջ 123-124] այդ նոր նվագարանը կազմված էր կաշվե շրջանակի վրա ամրացված մետաղե 12 գնդաձև, սնամեջ բոժոժից: Ձայնն արտաբերվում էր թափահարման կամ հարվածի միջոցով, որի ընթացքում բոժոժների ներսում տեղադրված մանր գնդիկները դիպչում էին պատերին ու զնգզնգում (նկ. 1):

1905 թ. օգոստոսի 6-ին գրված նամակներից մեկում էլ Ալ. Սպենդիարյանը Ն.Ա. Ռիմսկի-Կորսակովին տեղեկացնում է, որ մայիս ամսին արդեն ավարտել է Միխայիլ Լերմոնտովի «Երեք արմավենի» պոեմի հիման վրա գրված իր սիմֆոնիկ ստեղծագործությունը, որի պարտիտուրը շուրջ 100 էջից է բաղկացած և առաջին անգամ մեծ նվագախմբի կազմում բաս կլարնետ ու կոնտրաբաս է ներառել: Կոմպոզիտորը շեշտում է, որ մինչ հանրության դատին հանձնելը՝ կկամենար ուսուցչին ներկայացնել իր այդ նոր ստեղծագործությունը և, նրա հավանությանն արժանանալու պարագային, հնարավորություն ստանալ այն

հնչեցնելու առաջիկա սեզոնի ռուսական սիմֆոնիկ համերգներից մեկի ընթացքում [15, էջ 65-66]:

Կարճ ժամանակ անց, բնութագրելով Ալ. Սպենդիարյանի ղեկավարությամբ «Երեք արմավենի» սիմֆոնիկ պատկերի համերգային կատարման տպավորությամբ դահլիճի արձագանքը՝ անվանի ջութակահար Հովհաննես Նալբանդյանը, գրում է. «...համերգի ընթացքում Ալ. Սպենդիարյանը ներկայացավ իբրև օժտված դիրիժոր, իսկ «Երեք արմավենի»-ն ներկաներին հիացրեց իր թարմությամբ, մեղեդայնությամբ, նուրբ հարմոնիայով ու գործիքավորմամբ: Ունկնդիրներին հատկապես դուր էին եկել զանգակների ուղեկցությամբ քարավանի գալու և մեկնելու պատկերները» [15, էջ 123-124]: Եվ ի լրումն ասվածի՝ Մարիա Սպենդիարովան էլ հիշում է, որ համերգին հաջորդող ընթրիքի ժամանակ Ն.Ա. Ռիմսկի-Կորսակովն իր մեկ այլ տաղանդաշատ աշակերտին՝ Ալ.Կ. Գլազունովին դիմելով նկատել է, թե, ամենայն հավանականությամբ, իրենց չէր հաջողվի քարավանի երթն այդպես նկարագրել-հնչեցնել, քանի որ դրա համար պետք էր «արևելքի մարդ լինել» [15, էջ 124]:

Կոմպոզիտորի կենդանության օրոք սպենդիարոֆոն նվագարանը հնչում էր «Երեք արմավենի» ստեղծագործության համերգային բոլոր կատարումների ընթացքում և դարձել էր Ալ. Սպենդիարյանի համերգային շրջագայությունների անբաժան ուղեկիցը:

Սպենդիարոֆոնի հնագույն նախատիպերը

Մեր ուսումնասիրության այս հատվածում փորձելու ենք դիտարկել սպենդիարոֆոնը՝ տարբեր ժողովուրդների ավանդական մշակույթներում կիրառվող ձայնային պահպանակ-հմայիլների, ինչպես նաև աղմկային ու հարկանային ղողանջող տարաբնույթ գործիքների ու նվագարանների համապատկերում: Ինչպես նշեցինք՝ սպենդիարոֆոնը բաղկացած է կաշվե շրջանակի վրա ամրացված բրոնզե 12 սնամեջ բոժոժից, որոնց ներսում տեղադրված գնդիկները թափահարելիս կամ ձեռքին հարվածելիս՝ ախորժալուր ղողանջում են: Կառուցվածքով՝ անվանի կոմպոզիտորի հեղինակած նվագարանն աղերսվում է տարբեր երկրների ավանդական կյանքում կիրառվող բույսերի ցողուններից, ընձյուղներից, թելերից հյուսված ճուպանների, գոտիների, ինչպես նաև գործվածքի, կաշեփոկի, ոսկրե կամ փայտե շրջանակի վրա ամրացված փայտե, ոսկրե կամ մետաղե զանգակներից ու բոժոժներից բաղկացած երաժշտական գործիքներին [13, էջ 264-301; 9, հավելված, նկար N 66-67 բոժոժավոր գդալներ, N 150 ռեշետո՝ ծնծղայավոր դափ, N 313 տրիդեկսնիս՝ արդիականացված, N 307-312-էգլիտե՝ ավանդական և արդիականացված կորավոր աղմկայիններ, N 306 ծնծղայավոր դափ՝ սիետինիշ, N 375 սկրաբալայ և կյալմաս, N 427-428-դափ, N 482-դափ-դայրա բոժոժներով, N 511՝ փայտե կարգանագ, N 520 փայտե պխաչիչ, N 612 շրջանակ՝ 10 բոժոժով; 7, էջ 56-86]:

Այդ ձայնարկու գործիքներից ու նվագարաններից շատերը հստակ գործառույթ էին կրում և նախաքրիստոնեական ու քրիստոնեական շրջանի հոգևոր ու աշխարհիկ տոների ու ծեսերի անփոխարինելի բաղադրիչներն էին: Այդ շար-

քում կարող են դիտարկվել նաև հայկական ժողովրդական պարի, երգի ու ծիսախաղի ժամանակ կիրառվող բոժոժներով կամ ծնծղաներով շրջանակված մեծ ու փոքր դափերը (նկ. 2), զանգակները, զիլերը, ծնծղաները, չխչխկանները, ինչպես նաև բնության զարթոնքն ու պտղաբերությունը խթանող ծայնային-հմայական խորհրդանիշ ընկալվող Ծաղկազարդի կարկաչան, եկեղեցական արարողակարգում տարածված մեծ ու փոքր զանգերը, գոնգը, կոչնակը, քոցն ու բոժոժավոր բուրվաղը: Բնական է, որ իբրև Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդ, Ալ. Սպենդիարյանին ևս հայտնի էին ծիսական կյանքում շրջանառվող տարաբնույթ զանգերի, քոցի (նկ. 3) ու բոժոժավոր բուրվաղի թե՛ կառուցվածքի ու գործառույթի, թե՛ տեմբրի ու հնչողության առանձնահատկությունները: Հայրմ, նոր նվագարան ստեղծելիս, կոմպոզիտորը կարող էր ըստ անհրաժեշտության կիրառել նաև դրանց հնարավորությունները:

Նկատենք նաև, որ սպենդիարոֆոնի կաշվե շրջանակի երկու կողմերի վրա հավասարապես բաշխված վեցական բրոնզե բոժոժները համեմատելի են Հայաստանի տարբեր բնակավայրերի պեղումներից հայտնաբերված 2-րդ-1-ին հազարամյակներով թվագրվող բոժոժների ու զանգակների հետ, որոնք կախվել են ընտանի կենդանիների վզից (նկ. 6) կամ մարտակառքերի վրա [3, աղյուսակ XVIII]²: Մասնագետների վկայությամբ՝ նախնական շրջանում տարաբնույթ ծայներ արտաբերող այդ ղողանջող գործիքները երաժշտության մեջ հազվադեպ էին կիրառվում և չարխափան նշանակությամբ առավել տարածված էին կրոնական-հմայական ծեսերում ու արարողություններում: Ըստ հնագույն կրոնահավատալիքային պատկերացումների՝ բոժոժներն ու զանգերը միաժամանակ մի քանի գործառույթ էին իրականացնում և կիրառվում էին իբրև ծայնային հմայիլներ ու պահպանակներ.

ա) ծայնի միջոցով չար ուժերին վանելու համար,

բ) ծայնի միջոցով բարի ոգիների ուշադրությունը գրավելու և հովանավորությանն արժանանալու նպատակով [16, էջ 31; 10, էջ 147-153; 1 էջ 50-56 մանուկների, 57-62 կենդանիների; 8, էջ 12-13; 6, էջ 200-201]:

Զանգակների ու բոժոժների ոճավորված տարբերակներն, իբրև պտղաբե-

² Աղյուսակ XVIII - բրոնզե ծակոտկեն բոժոժներ, էջ 105 բրոնզե հմայիլ-կախիկներ, զանգակներ (կապարային բրոնզ, պղինձ)՝ Մեծամորի N 32 դամբարանից, դրանք արծվագլուխ կանթերով ամրացվել են բուրվաղի շղթաներին: Նմանատիպ պեղածո զանգակներ (բոժոժ) հայտնաբերվել են նաև Լճաշենի դամբարանաբլուրներում, Արթիկում, Կարմիր Բլուրի մ.թ.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող N 1 դամբարանում, Կարմիր Բլուրում, Թագավորանիստում (Վանաձոր), Կամոյում (Գավառ), Անիում և այլուր: Հիշյալ բոժոժների մեծ մասը պահվում են Հայաստանի Պատմության և Սարդարապատի հուշահամալիր, հայոց ազգագրության թանգարաններում: Օրինակ, Ազգագրության թանգարանում կարելի է տեսնել հետևյալ պեղածո բոժոժները. Լոռի Բերդ, 14 դամբարան, 4 բոժոժ, մ.թ.ա. 14-13-րդ դդ., հայտնաբերվել են 1977 թ.: Նույն թվականին Լոռի Բերդի 21 դամբարանից գտնվել է բոժոժներով շղթա, մ.թ.ա. 12-11-րդ դդ., պեղումների ղեկ.՝ Ս. Դևեջյան: 1978 թ. Լճաշենի պեղումներից հայտնաբերվել են մ.թ.ա. 10-8-րդ դդ. թվագրվող բոժոժներ, պեղումների ղեկ.՝ Հ. Իսրայելյան:

րության խորհրդանիշ ու չարխափան հմայիլ, լայնորեն կիրառվում էին նաև հայոց ավանդական տարազի ու զարդերի համալիրներում և անասնապահական մշակույթում: Բոժոժներով ու զանգակներով զարդարված դողանջուն հմայիլ-վզնոցը, ապարանջանը, գլխազարդն ու թեզանիքի կախիկները բնորոշ էին հատկապես կանանց ու երեխաների (նկ. 4) ծիսական հանդերձանքին [4, էջ 92-94: Սյունիք-Արցախի կանանց տարազ, էջ 126-127, գլխազարդեր, էջ 133-137 ճակատազարդեր, էջ 144, 147, 149-151 կրծքազարդեր]: Հիշյալ զարդերի ու հանդերձանքի միջոցով կարելի է պատկերացում կազմել տվյալ ժամանակաշրջանի ու միջավայրի կենսակերպի, հավատալիքների, արհեստավորական հմտությունների ու գեղագիտական պատկերացումների մասին:

Մոզական-հմայական արարողություններից զատ, այդ հնամենի նվագարանները նաև հաղորդակցական գործառույթ էին կրում՝ ձայնի միջոցով տեղեկություն փոխանցելով մարդկանց ու կենդանիների գտնվելու վայրի մասին: Զանգերի, բոժոժների ու չարխափան այլ հմայիլ-դաղդղանների տարատեսակ համադրություններից կազմված վզնոցները կախում էին նախրի առջևից գնացող կենդանիների ու լավագույն կաթնատուների պարանոցներին: Այս առումով ուշագրավ է Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության թանգարանում ցուցադրվող բոժոժավոր դաղդղանը [ՀԱՊԹ 889, ԱԿ 3-86, ՀՀ Հոկտեմբերյանի շրջան, գ. Բամբակաշատ, 20-րդ դ. սկիզբ], որը թե՛ կառուցվածքով, թե՛ հնչողությամբ, ուղղակի աղերսներ ունի սպենդիարոֆոնի հետ (նկ. 5): Հայաստանի Պատմության և Ազգագրության թանգարաններում պահվում են նաև 19-20-րդ դդ. տարածված ուղտի զանգակների տարբեր տեսակներ: Ե՛վ բոժոժները, և՛ զանգերը կարող էին կիրառվել մեկական կամ փնջային տարբերակներով. շարքով կամ մեծից փոքր՝ իրար մեջ կախվելով (նկ. 6): Զանգերի ու բոժոժների դողանջի հնչողությունն ու տևողությունը պայմանավորված է թե՛ հումքի տեսակից (բրոնզ, պղինձ, համաձուլվածք) ու պատրաստման եղանակից, թե՛ չափից, քանակից ու դասավորությունից:

Անտարակույս, անասնապահական մշակույթի ավանդույթները պահպանվում ու կիրառվում էին նաև թաթարական միջավայրում, որին կարծում ենք, քաջատեղյակ էր նաև Ալ. Սպենդիարյանը:

Հոդվածին կցված լուսանկարներում ներկայացրել ենք Սարդարապատի հուշահամալիր, հայոց ազգագրության թանգարանի և Հայաստանի պատմության թանգարանի հավաքածուներում պահվող 18-19-րդ դարերի անասնապահական մշակույթում կիրառվող այդ ձայնային պահպանակ-հմայիլների ու բոժոժավոր նվագարանների մի քանի նմուշ, որոնց «սիմֆոնիզացված» հետնորդը դարձավ Ալ. Սպենդիարյանի հեղինակած սպենդիարոֆոն նվագարանը:

Եզրակացություն

Ռուս անվանի բանաստեղծ Մ.Յու. Լերմոնտովի «Երեք արմավենի» բալլադի հիման վրա սիմֆոնիկ պատկեր ստեղծելիս՝ Ալ. Սպենդիարյանը ձգտում էր առավել կենդանի հնչյունավորել շիկացած անապատով անցնող ուղտերի քարավանի ընթացքը: Ուղտերի զանգերի դողանջի հնչողությունը նվագախմբի միջոցով պատկերելու փնտրտուքներում՝ ստեղծում է կաշվե շրջանակին ամրաց-

ված 12 գնդաձև բոժոժներով մի յուրօրինակ գործիք, որն, ի պատիվ կոմպոզիտորի՝ Ն.Ա. Ռիմսկի-Կորսակովն անվանում է սպենդարոֆոն (նկ. 1):

Բնականաբար, մեծանուն կոմպոզիտորը քաջատեղյակ էր, որ նկարագրվող միջավայրին կամ ժամանակաշրջանին բնորոշ ինքնատիպ ու հարուստ հնչողություն կամ տեմբրային բազմերանգություն ստանալու նպատակով՝ դեռևս 18-րդ դարից, ստեղծագործողները դիմում էին տարբեր երկրներում ու ժամանակներում կիրառվող ավանդական նվագարաններին, ձայն արկանող հնամենի գործիքներին ու հարմարանքներին:

Ալ. Սպենդիարյանի ստեղծած բոժոժավոր նվագարանը համեմատելով Հայաստանի տարբեր պեղավայրերից հայտնաբերված հնագույն զանգակների ու բոժոժների, ինչպես նաև նախաքրիստոնեական ու քրիստոնեական աշխարհիկ ու հոգևոր տոների, ծեսերի ու արարողությունների ընթացքում և անասնապահական մշակությամբ տարածված աղմկային-հարկանային նվագարանների ու ձայն արտաբերող հմայական պահպանակների հետ կարելի է եզրակացնել, որ կոմպոզիտորը համակողմանի պատկերացում ուներ հիշյալ նվագարանների գործառույթների ու առանձնահատկությունների վերաբերյալ և, իբրև նորարար, նրա հեղինակած սպենդիարոֆոնն այդ հնամենի նվագարանների «սիմֆոնիզացված» հետնորդն է:

Գրականություն

1. Իսրայելյան Ա. XVIII-XIX դդ. հայկական հմայական պահպանակները. Երևան, Հայաստանի պատմության թանգարան, 2012:
2. Լերմոնտով Մ.Յու. Ընտիր երկեր. Երևան, «Սովետական գրող», 1982, էջ 50-52:
3. Խանգադյան Է. Էլառ-Դարանի. Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979:
4. Հայկական տարազ. XVIII-XIX դարեր, Ալբոմ-կատալոգ, Հայաստանի պատմության թանգարանի հավաքածուից. Երևան, «Ասողիկ», 2014:
5. Մեյմարյան Լ. Մի ցուցանմուշի պատմություն. Սպենդիարյան 140, «Թանգարան» տեսական-գիտամեթոդական հանդես. Երևան, 2011, էջ 175-178:
6. Պիկիյան Հ. Երաժշտությունը հայոց ավանդական առտոնին և տոնածիսական կյանքում. Երևան, «Ամրոց գրուպ», 2012:
7. Քոչարյան Ա. Հարկանային և շնչական երաժշտական գործիքները Հայաստանում. Երևան, «Ամրոց գրուպ», 2008:
8. Барсегян Э. Сакральные функции инструментального музицирования в ранних культах Армянского нагорья, Проблемы генезиса и специфики форм музыкальной культуры. тезисы докладов. Ереван, 1986, с. 12-13.
9. Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая Э. Атлас музыкальных инструментов народов СССР. Москва, Государственное музыкальное издательство, 1963.
10. Израелян А. Колокольчики и бубенцы в армянских народных верованиях, «Историко-филологический журнал», 1993, 1-2, с. 147-153.
11. Лермонтов М.Ю. Стихотворения, поэмы, Маскарад, Герой нашего времени, Библиотека всемирной литературы; литература XIX века. Москва, «Художественная литература», 1972.
12. Летопись жизни и творчества А.А. Спендиарова. Ереван, изд. АН Армянской ССР, 1973.
13. Музыкальные инструменты мира. Иллюстрированная Энциклопедия 4000 иллюстраций, пер. с англ. Т.В. Лихач. Минск, «Попурри», 2001.

14. Панаиотов А. Ударные инструменты в современных оркестрах. Москва, «Советский композитор», 1973.
15. Спендиаров Ал. Письма, составление, вступительная статья и примечания К.Г. Григорян, Литературное наследство, т. 2. Ереван, изд. АН Армянской ССР, 1962.
16. Wachsmann Klaus P. The Primitive Musical Instruments Through the Ages. Edited by Anthony Bains. Singapore, 1982.

References

1. Israyelyan A. XVIII-XIX dd. haykakan hmayakan pahpanaknery'. Yerevan, Hayastani patmut'yan t'angaran, 2012.
2. Lermontov M.Yow. Y'ntir erker. Yerevan, «Sovetakan grogh», 1982, e'j 50-52.
3. Xanzadyan E'. E'lar'-Darani. Yerevan, HSSH GA hrat., 1979.
4. Haykakan taraz. XVIII-XIX darer, Albom-katalog, Hayastani patmut'yan t'angarani havaqacuic. Yerevan, «Asoghik», 2014.
5. Meymaryan L. Mi cucanmushi patmut'yun. Spendiaron, Spendiaryan 140, «T'angaran» tesakan-gitamet'odakan handes. Yerevan, 2011, e'j 175-178.
6. Pikichyan H. Erajhshtut'yuny' hayoc avandakan ar'tnin ev tonac'isakan kyanqum. Yerevan, «Amroc grup», 2012.
7. Qocharyan A., Harkanayin ev shnchakan erajhshtakan gorc'iqnery' Hayastanum. Yerevan, «Amroc grup», 2008.
8. Barsegian Je. Sakral'nye funkci instrumental'nogo muzicirovaniya v rannih kul'tah Armjanskogo nagor'ja, Problemy genezisa i specifiki form muzikal'noj kul'tury. tezisy dokladov. Yerevan, 1986, s. 12-13.
9. Vertkov K., Blagodatov G., Jazovickaja Je. Atlas muzykal'nyh instrumentov narodov SSSR. Moscow, Gosudarstvennoe muzykal'noe izdatel'stvo, 1963.
10. Israeljan A. Kolokol'chiki i bubency v armjanskix narodnyx verovaniyax, «Istoriko-filologicheskij zhurnal», 1993, 1-2, s. 147-153.
11. Lermontov M.Ju. Stihotvorenija, pojemy, Maskarad, Geroj nashego vremeni, Biblioteka vseмирnoj literatury; literatura XIX veka. Moscow, «Hudozhestvennaja literatura», 1972.
12. Letopis' zhizni i tvorchestva A.A. Spendiariova. Yerevan, izd. AN Armjanskoj SSSR, 1973.
13. Muzykal'nye instrumenty mira. Illjustrirovannaja Jenciklopedija 4000 illjustracij, per. s angl. T.V. Lihach. Minsk, «Popurri», 2001.
14. Panaiotov A. Udarne instrumenty v sovremennyh orkestrah. Moscow, «Sovetskij kompozitor», 1973.
15. Spendiariov Al. Pis'ma, sostavlenie, vstupitel'naja stat'ja i piimechanija K.G. Grigoryan, Literaturnoe nasledstvo, t. 2. Yerevan, izd. AN Armjanskoj SSR, 1962.

SPENDIAROPHONE: THE “SYMPHONIZED” SUCCESSOR TO TRADITIONAL MUSICAL INSTRUMENTS

HRIPSIME PIKICHIAN*

For citation: Pikichian, Hripsime. “Spendiarophone: the “Symphonized” Successor to traditional musical instruments”, *Journal of Art Studies*, N 2 (2023): 142-153. DOI: 10.54503/2579-2830-2023.2(10)-142

The article focuses on the history of *Spendiarophone*, a musical instrument exhibited in the Alexander Spendaryan House-Museum. The author reviews its specific features and compares it with the most ancient examples from the family of percussion instruments. While working on “Three Palms”, a symphonic picture inspired by the great Russian poet Mikhail Lermontov’s poem, Spendaryan sought to create the most expressive sound image depicting a caravan of camels walking through the desert. In his efforts to imitate the sound of ringing camel bells by means of a symphony orchestra, the composer created an original instrument consisting of a leather strap with twelve ball-shaped bells fastened to it. In honor of the “creator”, N. Rimsky-Korsakov called it *Spendiarophone*.

No doubt, the great composer was well aware that, from as far back as the XVIII century, in different countries at different times the composers, striving to produce an original and rich sound and achieve the timbre diversity, characteristic of the particular environment or epoch, employed traditional musical instruments, in addition to ancient percussion instruments and devices.

Having compared the instrument, created by Spendaryan, with various bells and jingles from the excavation sites in Armenia, with the exhibited in various museums percussion instruments and sound charms used during pre-Christian and Christian spiritual and secular celebrations, rites, and ceremonies, as well as with those widespread in herding cultures, we concluded that the composer had a comprehensive understanding of the functions and specific features of these instruments. Thereby, the pioneering *Spendiarophone* he created is a kind of ‘symphonized’ successor to the ancient percussion instruments.

Key words: Alexander Spendaryan, Spendiarophone, symphonic picture «Three Palms», traditional musical instruments, bells, jingles, museum.

* Senior Researcher at the Department of Folk Music of NAS RA Institute of Arts, associate professor at the Yerevan State University, Doctor of Historical Sciences, riposh@mail.ru. The article has been delivered on 20.01.2023, reviewed on 20.02.2023, accepted for publication on 01.12.2023.

Նկ. 1. Սպենդիարոֆոն

Նկ. 2. Մեծ դափ

Նկ. 3. Քշոց, Էջմիածին, 1621 թ.

Նկ. 4. Մանկական ոտքի ապարանջան-պահպանակ, ՀՊԹ

Նկ. 5. Դաղղղաններ, բոժոժներ, բոժոժավոր դաղղղան, ՀԱՊԹ

Նկ. 6. Ուղտերի զանգակներ և բոժոժներ, ՀՊԹ